

Відгук офіційного опонента
на дисертаційну роботу Остапенко Ірини Григорівни
«Соціокультурні детермінанти економічної теорії та практики:
соціально-філософський аналіз»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація І.Г. Остапенко відзначається прагненням її автора стати на позиції об'єктивного та неупередженого дослідника економічного виміру соціальної реальності шляхом звертання до праць як класиків економічної, філософської та соціологічної думки, так і сучасних дослідників. Таке намагання слід вітати, адже тема дисертаційного дослідження вельми актуальна зважаючи як на теоретичні проблеми суспільствознавства, так і на виклики, з якими стикається українське суспільство в наш час.

Мета дисертаційного дослідження пані Остапенко полягає в соціально-філософському аналізі соціокультурних детермінант економічної теорії та практики в контексті сучасного економічного простору. Для конкретизації мети дисертантка розробляє наступну схему *наукових завдань*: 1) дослідити соціальне значення та інтегративні властивості економічної раціональності у контексті економічної теорії і практики; 2) провести ретроспективний аналіз соціокультурних основ економічної диференціації суспільства; 3) розкрити сутнісні особливості «*homo economicus*» як антропологічного проекту у контексті сучасного цивілізаційного розвитку; 4) виявити ціннісні засади сучасного економічного простору; 5) визначити специфіку формування економічної корпоративної культури у сучасному українському соціумі. Названі завдання обумовлюють логічну структуру дисертаційної роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновків та списку використаної літератури (236 джерел).

Наукові положення, що висувуються дисертанткою у якості позначених науковою новизною (10 позицій), справді є такими. Вони мають істотне

значення для подальшого розвитку вітчизняних соціально-філософських досліджень. У Вступі до основного тексту та в авторефераті ми бачимо їх розгорнуте формулювання, де авторка демонструє, що саме зроблено нею особисто у порівнянні з попередніми дослідниками.

Серед позитивних надбань дисертації варто відмітити ретельне знайомство її авторки з працями попередників, а також чітке методологічне обґрунтування як дослідження в цілому, так і окремих його частин. Так, підрозділ 1.1. присвячений з'ясуванню концептуальних засад виокремлення соціально-філософських аспектів економічної теорії і практики, але методологічні студії дисертантки не обмежуються лише цим підрозділом.

Слід зазначити, що дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер, а основним методологічним підґрунтям є соціально-філософський аналіз та соціокультурний підхід. У роботі застосовуються системний підхід та методи концептуалізації складних і багатопланових явищ: аналіз, узагальнення, дедукція, ідеалізація, абстракція, моделювання та конструювання, виділення «ідеальних типів». Задля аналізу соціально-економічної сфери в роботі використовуються як структуралістська, так і конструктивістська модель соціально-економічного узгодження. Також були використані методи соціальної синергетики та ймовірнісного соціального прогнозування.

Ірина Григорівна відчуває багатогранність свого предмету дослідження, зокрема, дві його найголовніші складові: теоретичні моделі економічної реальності та, власне, саму економічну реальність. Вона відзначає, що «саме по собі існування фундаментальної науки ще не дає економічного ефекту. Щоб запрацювали всі посередні ланки між об'єктивною науковою істиною і конкретними технологічними інноваціями, необхідно особливим чином організоване технічне застосування і використання наукового знання» (с. 62).

Саму економічну теорію дисертантка починає зі згадки Ксенофонта, хоча основну увагу вона приділяє розгляду моделей економістів XVIII–XX століть. При

цьому вона не лише аналізує праці попередників, але й висуває власні припущення, наприклад, про тотальність економічного принципу (с. 49–50).

Аналізуючи праці Макса Вебера, І.Г. Остапенко звертається до поняття «бюргер» (і його пізнішого варіанту — «буржуазії»), відмічаючи, що воно не існувало ніде, крім Європи, оскільки тільки тут мало місце поєднання особливих факторів та умов, які зробили можливою появу даного соціального прошарку (с. 55–56). На мій погляд, тут треба було б дещо розкрити ці самі «особливі фактори та умови». Зокрема, в Священній Римській імперії «громадянськими правами» (*Bürgerrecht*) володів кожен вільний житель міста (*Bürger*), на противагу сільському жителю — підданому князя. Саме там виникає принцип: «*Stadtluft macht frei*» («міське повітря приносить свободу»). Тобто, правовий статус жителів середньовічних вільних (*Freistadt*) і імперських (*Reichsstadt*) міст визначався їх приналежністю. Вже згодом французький еквівалент німецького *Bürger* — «буржуа» (*bourgeois*) стало в марксистській літературі ознакою відповідного класу (буржуазії), який начебто протистоїть міському ж пролетаріату.

Цікавими є роздуми дисертантки про соціокультурні підстави економічної нерівності, про ті тренди, що відбуваються в цьому відношенні в розвинутих країнах світу, де почасти зникають кордони між більш та менш заможними верствами населення. Доречи, дисертантка цілком слушно вважає, що поняття «класу» дещо застаріле, на противагу більш сучасному поняттю «страта» (с. 77). При цьому вона наполягає на тому, що поступово відбувається перехід від системи «соціального контракту» до моделі «соціального партнерства». З останньою пов'язане формування і нового аксіологічного простору, який втілюється в корпоративній культурі, яка принципово по-іншому розглядає стосунки роботодавця та найманого робітника. Втім, я би не перебільшував значення цієї тенденції, адже вона далеко не універсальна і є лише однією з бізнес-моделей, яка діє в країнах Заходу.

Що стосується суспільств менш розвинених, до яких, на жаль, належить і Україна, то в них якість життя, освіти, медичного обслуговування тощо визначається рівнем економічного достатку, а зважаючи на те, що більшість населення в цих державах знаходиться в стані зубожіння, то соціальні відносини в них є доволі

напруженими, а прірва між невеликим прошарком багатіїв та злиденною частиною населення (при відносно невеликій долі «середнього класу») стає дедалі глибшою. Дисертантка вказує, що в останні роки подолання бідності висунулося в число пріоритетних напрямків державної політики України (с. 70), але цей напрямок залишається суто декларативним, бо які б красиві слова не промовляли з високих трибун, по факту зараз багатії становляться ще багатшими, а бідняки — ще біднішими. Якісна освіта (с. 108–109) могла би стати поштовхом до вирішення економічних та соціальних проблем нашого суспільства, наблизити його до країн з розвинутою економікою, але при наявному рівні її фінансування про це годі і мріяти.

Таким чином, дисертаційне дослідження пані Остапенко торкається не лише важливих наукових проблем економічної теорії, соціальної філософії та інших суміжних дисциплін, але й тих актуальних питань, що обговорюються в сучасному українському суспільстві.

Проте, дисертація не позбавлена і певних недоліків.

1. Термінологія, яку використовує І.Г. Остапенко, є загалом коректною та відомою, але іноді зустрічаються малозрозумілі конструкти, яким в тексті дослідження не надається відповідного пояснення. Приміром, Третій розділ має назву «Соціокультурний вимір сучасного економічного простору», а підрозділ 3.1. — «Ціннісні підвалини сучасного соціально-економічного простору». Як співвідносяться поняття «економічний простір» та «соціально-економічний простір»? Якщо мається на увазі та ж сама реальність, то недоречним здається використання двох термінів, якщо ж це — різні реальності (або різні аспекти тієї ж реальності), то треба чітко сформулювати різницю між ними. В іншому місці дисертантка обговорює сучасні підходи до розуміння «корпоративної культури», а потім без всякого пояснення переходить на «соціально-економічну корпоративну культуру» (с. 138 і далі). Те ж саме стосується «соціоетичного виміру економічної діяльності»: як «соціоетичний

вимір» співвідноситься з «етичним»? Звісно, що вчений має право використовувати ту термінологію, яку вважає за потрібну, але вона повинна бути обумовленою його пізнавальною ситуацією і не дублювати інші поняття. «Лезо Оккама» ніхто не відміняв.

2. Дисертантка добре попрацювала з літературою і наводить багато посилань на роботи попередників. Але не завжди зрозуміло, де закінчується опис думок інших вчених і починається виклад її власної позиції.
3. Пані Остапенко іноді вдається до дуже дивних тверджень. Наприклад, вона пише: «Починаючи з найдавніших часів, стосовно до яких про економічну науку як таку говорити ще не доводиться, і закінчуючи економістами марксизму на чолі з А. Смітом...» (с. 10). Як Адам Сміт, який помер в 1790 році, тобто, за 28 років до народження Карла Маркса, зміг очолити «економістів марксизму»? Деякі інші твердження подаються як загальновідомі, хоча насправді вони є доволі дискусійними. Так, на сторінці 132 вона пише: «Інформаційні технології якісно перетворили творчий потенціал людини, різко підвищили рівень її інформованості, збільшили пам'ять та інтелектуальні здібності». Можна погодитись із тим, що інформаційні технології підвищили рівень поінформованості людини, але далеко не факт, що при цьому також збільшилась її пам'ять та інтелектуальні здібності. Принаймні, ця теза потребує посилання на відповідні дослідження.

Однак в цілому слід зазначити, що перелічені недоліки та зауваження більшою мірою є побажанням для подальших розвідок, вони не знижують теоретичного і практичного значення дисертації і не впливають на загальну високу позитивну оцінку роботи.

Дисертаційне дослідження Остапенко Ірини Григорівни «Соціокультурні детермінанти економічної теорії та практики: соціально-філософський аналіз» є самостійною, ґрунтовною та завершеною науковою

працею. Автореферат дисертації за оформленням відповідає встановленим вимогам, а його зміст повністю відображає основні положення, висновки та рекомендації, викладені в дисертаційній роботі. Цитування та посилання на використані джерела у дисертаційній роботі зроблено у відповідності до встановлених вимог. Опубліковані роботи достатньо повно відображають зміст дисертації.

Дисертаційна робота «Соціокультурні детермінанти економічної теорії та практики: соціально-філософський аналіз» відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, що зазначені у пп. 11, 13, 14, 15, 16 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 423 від 07 березня 2007 року (зі змінами), та паспорту спеціальності 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії.

Вважаю, що Остапенко Ірина Григорівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент:

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Національної металургійної академії України

О.В. Халапсіс

Підпис професора
Халапсіс О.В. засвідчую
начальник відділу кадрів
В.С. Шифрін

